

ЗМІСТ

<i>Оксана Луцишина.</i> Охоронець Світового Дерева	5
Чайки летять на Схід	15
Льодові квіти	18
Зозулька	22
На фронт	30
Син	39
Тестамент	78
Дорога туди й назад	90
Пайочка	109
Гаврилова «Золота осінь»	164
Преображенна Маріка	198
Криниця діда Василя	215
Білі гвоздики на Новий рік	266
Березневий сніг	284
Калина під снігом	307
<i>Роксолана Жаркова.</i> Всі перші й останні речення	361

Охоронець Світового Дерева

У травні 2022 року Україна відзначала столітній ювілей Івана Чендея. Сам письменник, за спогадами близьких, формат ювілеїв та офіціоз не дуже любив, спілкуватися волів з тими, з ким справді було про що поговорити. Дата, однак, знаменна і наводить на роздуми: яким же непростим виявився його шлях до читачів – через «довге» двадцяте століття, що ніяк не хоче закінчуватися, вибухає застарілими війнами, туманить мозок давніми отрутами. Іван Чендей, один із найкращих українських письменників, патріарх (у доброму сенсі слова) прозаїків Закарпаття, газда, будівельник, подвижник, естет, патріот, інтелектуал, який слухав філармонійні концерти (вони в Ужгороді, бувало, йшли при напівпорожніх залах), ментор, друг, громадський діяч – нарешті приходить до нас цією збіркою знакових оповідань. Цей жанр він особливо любив. І тут йому мало рівних.

Перше, що спадає на думку, коли читаєш біографію Івана Чендея: ми нічого або майже нічого не розуміємо ні про його епоху, ні про його покоління. У кількох есеях-спогадах про нього зринає вираз «майже дисидент», і це означення дуже показове. З наших шістдесятих-сімдесятих ми знаємо, власне, дисидентів, та й то далеко не всіх і не обов'язково як митців чи мислителів, а радше як громадських діячів і діячок.

А середовища, з якого вони вийшли, – не знаємо, не вміємо відчитувати сенси, закодовані у їхніх творах, не розуміємо їхньої – часто багаторічної – боротьби сам на сам із тоталітарною системою та колонізацією культури. Через цей брак розуміння контексту вислизає від нас і глибинний зміст творів, які читач розглядає єдино під налічкою «соцреалізму». Але варто придивитися до творів Івана Чендея бодай трішки ближче, щоб зрозуміти – його проза багатозарова і надзвичайно нюансована, хоч і лаконічна, і міряти її треба величинами набагато ширшими, ніж ті, що улягають у доктрини.

...За влучним висловом журналіста Михайла Бабидорича, підпорядкована режимові критика того часу талант Івана Чендея «зносила тяжко». Особливо, на жаль, критика власне закарпатська, крайова, позірно найближча до його художнього світу. Біографія Івана Чендея – із тих, про які свого часу казала Оксана Забужко: варто їх тільки переказати, і знаєш історію не лише свого роду, а й цілої країни. Народився Іван Чендей у Дубовому, вчився у гімназії в Хусті за демократичної Чехословаччини. Одним із його вчителів був відомий фольклорист Петро Лінтур. У 1939 році гортіівська Угорщина окупувала Закарпаття, тож Іван Чендей мусив відслужити в угорській армії (з якої, зрештою, втік при нагоді). Після війни працював у газеті «Закарпатська правда» і заочно вчився на українській філології в Ужгородському державному університеті. У шістдесятих навчався в Москві на вищих літературних курсах при Літературному інституті імені О. М. Горького. У Москві тоді вирувало літературне життя, а в колонізованих тією ж Москвою «провінціях» атмосфера панувала задушлива.

Перша книжка Івана Чендея «Чайки летять на Схід» засвідчила прихід достеменного майстра прози. Влада досить швидко запідозрила, що з Чендеєм не все просто: письменник боровся за публікації митців попередніх поколінь — Федора Потушняка, Андрія Патруса-Карпатського, Луки Дем'яна, — виступав проти вирубування карпатських лісів. Але до певного часу прямого протистояння не відбувалося, хоча вже тоді дехто з місцевих літературознавців писав «відгуки» на його роман «Птахи полишають гнізда» за зразками, присланими «згори». З виходом повісті «Іван» у 1967 році розпочалося відкрите цькування автора, бо головний герой Іван Каламар, комуніст, був зображений як негідна людина. Повість викликала шквал критики. Івана Чендея перестали друкувати, зняли з посади відповідального секретаря закарпатської Спілки письменників, виключили з партії, і він практично опинився у соціальній ізоляції — аж до середини сімдесятих.

...Поширена метафора «перекритий кисень» на позначення соціального остракізму, якого зазнали наші письменники шістдесятих-сімдесятих, є, звісно, лише риторичною фігурою. Але, на жаль, фігурою влучною. Чим іще є спілкування письменника зі своїми колегами й читачами, як не ковтком свіжого повітря? В епоху космонавтики письменники не мали рятівних скафандрів у пустелі радянського космосу. Вони не повинні були мати і співрозмовників. Читач мав не просто забути письменника, а й втратити ключі до відчитання його текстів (зрештою, ще Леся Українка називала себе «почитаємою, но не читаємою»). Тим важливіше нам зараз прочитати і відчитати прозу Івана Чендея — як представника свого мордованого системою покоління і як самобутнього митця.

ЧАЙКИ ЛЕТЯТЬ НА СХІД

I

— Іди, синку, на Ясенову й віднеси хлопцям оцей клуночок. Знайдеш їх там, де ми овець зимували!..

Хлопець ходив не раз, не двічі. Та одного ранку з-за кущів, немов вовки-сіромахи, з'явилися жандарми з довгими реберчастими багнетами на гвинтівках.

— Стій! — люто скрикнули, коли кинувся тікати.

Розв'язали клунок.

— Сім, десять, п'ятнадцять, двадцять... — лічили набої.

— Гм!.. Як у нашого півника!.. То, мабуть, багато хвостів обсмикали? — тикав хлопчик пальчиком на чорні клубуки, за якими сталевими серпами відблискувало пір'я. — І бабка Грициха скаржилася, що доти ганяли її півника по двору, доки не піймали. А як піймали, то не могли натішитися, вискубуючи по пір'їнці. «Скубіть, скубіть! Щоб вас скубло за кам'яне серце! Прийдуть наші, самі як пір'я на вихру розлетитесь!..» Правда, що так говорила Грициха?

— Ц-цить! — крикнув високий чорний жандарм, все одно не розуміючи, що каже хлопчик.

Відвели і кинули в льох лісової дирекції. А вночі штовхнули за дубові двері й батька.